

Jost Dülffer

Zaton Evrope v znamenju nasilja: 20. stoletje

»Odisejev pogled« se imenuje film grškega režiserja Thea Angelopoulosa, ki je v preteklem letu prišel v naše kinematografe.¹ Prične se z migetajočimi črnobelimi posnetki iz tkalske vasi Eftala v Grčiji iz leta 1905. To so prve gibljive podobe te dežele, kar jih je. Posnela sta jih brata Manakis, fotografa s severozahoda Grčije. A sedanji režiser je slišal za ustno izročilo, po katerem naj bi obstajale še starejše, nerazvite podobe bratov Manakis – trije filmski zvitki. Ameriški igralec, ki pride v Grčijo na predvajanje enega svojih filmov, se kot cineast odpravi na lov za izgubljenimi filmskimi zvitki, za »prvim pogledom«. Odisejevo popotovanje in *road movie* se združita v iskanje skozi čas in prostor: po življenju bratov Manakis, pa tudi izven Balkana. Kar nekaj izvemo o še osmansko prežeti jugovzhodni Evropi izpred prve svetovne vojne pa vse do danes. V sedanosti potujemo preko severnogrškega kraja Ioannina v Albanijo, do Skopja (v nekdanji jugoslovanski Makedoniji), od tam z Balkan-ekspresom do Bukarešte in Konstance ob Črnem morju. Harvey Keitel, igralec, ki igra igralca, se vkrca na tovorno ladjo, ki z razkosanim monumentalnim Leninovim kipom pluje po Donavi navzgor. V beograjskem filmskem arhivu izve: filmski zvitki se nahajajo v Sarajevu, ki pa ga bo verjetno lahko obiskal šele po vojni. Kljub temu se igralcu, ki išče filmske zvitke, pozimi 1994/95 uspe prebiti v Sarajevo, kjer v uničenem kinu pri vodji tamkajšnje kinoteke najde iskane filmske zvitke; njegov gostitelj se zdaj zopet loti svojega pred tem opuščene iskanja pozabljene kemične formule za razvijanje teh filmov. V uničenem mestu prebivajo, plešejo, muzicirajo in umirajo ljudje. Tudi arhivar je umorjen, tik pred tem pa se zdi, da mu je še uspelo razviti filme – vendar v zadnjem prizoru filma stari filmski trakovi na platnu migetajo – belo. »Prvi pogled« je izgubljen.

Na časovni osi se na trenutke prepletajo doživljaji bratov Manakis, današnjega režiserja Angelopoulosa in igralca Keitla. Toda pokažejo se tudi: socialne razmere pred letom 1914; povojni eksil v Plovdivu, kjer Bolgari, ki so sodelovali z Nemci, oba filmarja med drugo svetovno vojno zaradi teroristične sabotaže obsodijo na smrt (oba zbežita); v Konstanci vidimo, kako v porajajoči se Ljudski republiki Romuniji v letih med 1945 in 1950 odvedejo, izropajo in preženejo veliko družino domačinov grško-judovskega porekla; prikazana je grška državljanska vojna leta 1947 in končno Titova Jugoslavija iz petdesetih let pa vse tja do vojne sedanosti. Vse to je Evropa – novejša zgodovina iz periferne perspektive in včasih lahko prav iz periferije jasneje izostrimo pogled na osrednje.

Nahajamo se v Evropi, ne v nekakšnem izoliranem balkanskem prostoru: brata Manakis že ob prelomu stoletja poznata gibljive podobe in Jannis Manakis odide v London, da bi tam deset let pred prvo svetovno vojno zakupil kinematograf. Evropa je ena sama enota, Zahod s svojimi tehničnimi in umetniškimi možnostmi je vsepovsod, čeprav z zamikom, recipiran in osvojen. Današnji filmar se v Beogradu s prijatelji spominja kulturne in filmske scene v Parizu štiridesetih in petdesetih let, kjer so spoznavali znane osebnosti in tudi sami sodili mednje. In: razžagani betonski Leninov kip, ki spominja na Guliverja, prihaja iz Odese in je z ladjo namenjen v Nemčijo k nekemu zbiralcu – pomenljiva reciklaža z veliko simbolno močjo, ki jo še okrepi prizor, ko se obdonavski prebivalci, najverjetneje nekje v Romuniji, ob mimovozu Leninovega kipa pokrižajo – svetovno zgodovinsko upanje človeštva s sakralnim pomenom bo, tako lahko domnevamo, pristalo

¹ Theo Angelopoulos, *To vlemma tou Odyssea*, Italija / Francija 1995; zaključek scenarija v: *Lettre*, št. 31, 1995, str. 52. – Prispevek zavestno poudarja vidik, ki je po mojem mnenju sicer pogosto zanemarjan, in ne poizkuša podajati adekvatnega prikaza celotnega razvoja.

v kakšnem velikem negovanem parku ali javnem Disneylandu. Filmski pogled Grka na Evropo se lahko zdi poljuben, a ima v sebi vendarle nekaj značilnega. Gre za pogled, ki je prečen tistemu, ki ga običajno gojimo pri nas. Odseva nek odnos znotraj Evrope, ki obstaja tudi v okviru Združenih držav: odnos med metropolo in provinco, ki nikakor ni zgolj evropski pojav. London in Pariz sta na Balkanu prisotna kot pojem kulturnih središč; ljudje hrepenijo po tamkajšnjih pridobitvah; na tekočem so, potujejo tjakaj, v tridesetih letih morda nekaj časa preživijo tam – in se nato vendarle vračajo nazaj, z izkušnjami, v duhu katerih »modernizirajo« lastno regijo, a se hkrati zavedajo drugačnosti in identitete, ki se vselej spreminjata. »Grčija umira«, je dejal nek današnji grški taksist; »potem naj vsaj hitro umre«. Katera Grčija?

I.

Kaj je Evropa v novejši zgodovini tega stoletja? Pred štiridesetimi leti, ko je Institut za evropsko zgodovino pod vodstvom Martina Göhringa v Mainzu priredil velik kongres,² verjetno prvi tovrstni v povojni Nemčiji, so se udeleženci v veliki meri strinjali: Evropa kot duhovna in politična enota, ki izhaja iz antike in krščanstva, je hkrati »dediščina in naloga«. Meni osebno pa se, če se ozremo nazaj v polpreteklo zgodovino, zdi primernejše, da na Evropo ne gledamo s stališča enotnosti, ki jo je neko jedro že doseglo in jo je tudi drugod še potrebno doseči in jo zato tudi postulirati, kakor se največkrat dogaja, z vidika enotnosti, ki naj bi se razširila in se mora razširiti na ostale celine, temveč da izhajamo iz evropske razdeljenosti, katere nadaljnjega razvoja s sredstvi zgodovinske vede ni mogoče programatično določiti ali predvideti. Po sredi Evrope gre meja, ki je glede na stališča posameznega sektorja ločujoča ali povezujoča, gibljiva ali toga, meja, ki pogosto označuje le prepad. To pomeni najmanj delitev na dva dela, potek razmejitve pa je v toku časa podvržen spremembam.

Kako daleč sega Evropa? Ne manjka mnenj, ki Rusijo v vseh njenih političnih pojavnih oblikah izključujejo; pripadala naj bi Aziji. A prav to se mi iz političnozgodovinskih razlogov zdi problematično. Rusija je konstitutivni del evropske novejšje zgodovine. To je trditev, ki se nanaša na vpliv Rusije na ostalo Evropo, ki ga je potrebno razumeti kot danost, čeprav geografska bližina na mnogih življenjskih področjih zaradi vse modernejših komunikacijskih in prometnih struktur ni več pogoj za časovno bližino. Ne potrebujemo vrednostno opredeljenega pojma Evrope, ki na primer izključuje nacionalsocialistično Nemčijo, Jugoslavijo po koncu osemdesetih let ali Albanijo po drugi svetovni vojni, temveč pojem, ki bi temeljna nasprotja dialektično presegal. To je hkrati pledoaje proti zahodnjaškim ali modernizirajočim miselnim vzorcem, po domače »*western civilization*« kot normativnemu merilu. »*Western civilization*« v našem stoletju zaobjema Severno Ameriko in Zahodno Evropo kot politično in vrednostno skupnost. Analitično upoštevanje Rusije in s tem primarno geografsko opredeljene Evrope nakazuje nekaj drugega: »Ali obstaja evropska identiteta, ki bi zaobjemala tudi te (vzhodnoevropske) države?« sprašuje René Girault.³

Toda, mar vsa Rusija sodi k Evropi – vse do Vladivostoka? Če bi bilo tako, potem Azija, prav kakor Evropa, tudi ne bi mogla več predstavljati smiselnega političnega pojma. Opredeljevanje »Evrope od Atlantika do Urala«, kakor na primer v ciljni projekciji Charlesa de Gaulla,⁴ niti z geografskega vidika ne dopušča Uralskemu sredogorju pravice do samostojnosti, ki je tudi politično nikakor ne more imeti. Lahko bi rekli, da se Evropa proti Vzhodu redči in pojema. Pri čemer ni nujno, da gre za kontinuiran proces, a obstaja široko prehodno območje, ki je v

² Martin Göhring (izd.), *Europa – Erbe und Auftrag*. Internationaler Gelehrtenkongreß, Mainz 1955, Wiesbaden 1956.

³ Osupljivi primeri zgodovinskih skupnih lastnosti pri: Rainer Hudemann / Hartmut Kaelble / Klaus Schwabe (izd.), *Europa im Blick der Historiker*, München 1955 – predvsem Kaelbllov povzetek njegovih obsežnih študij o socialni zgodovini evropskih posebnosti (tam tudi Girault, *Das Europa der Historiker*, str. 55–90, citat str. 79); prim. Heinz-Georg Haupt. – Podobno pojmovanje Evrope kot tu: Robert Bideleux / Richard Taylor (izd.), *European Integration and Disintegration. East and West*, London / New York 1996 (Bideleux, Introduction: European integration and disintegration, str. 1–21).

⁴ Najbolj jasno ob svojem obisku v Sovjetski zvezi od 20. do 30. junija 1966. Prim. kot okvir: Jean Lacouture, *De Gaulle. The Ruler 1945–1970*, (franc. 1986), New York 1992, str. 387–398: To the Urals.

zgodovini pripadalo tako Aziji kot Evropi in ga je tudi v današnji Rusiji potebno pripisovati dvema celinama. Mesto Caricin, ki se je med leti 1926 do 1961 imenovalo Stalingrad in bilo nato preimenovano v Volgograd, lahko danes še kako imamo za evropsko, ne more pa zatajiti svojega sosedstva s kavkaškim področjem in njegovimi »azijskimi« narodnostnimi problemi. Če je bila neka država, kot je Uzbekistan, po koncu Sovjetske zveze sprejeta v Konferenco o varnosti in sodelovanju v Evropi, pa to nima nobenega opravka s kakršnimkoli smiselnim političnim pojmovanjem Evrope, temveč z razpadom Sovjetske zveze in dejstvom, da ni nobene primerljive organizacije azijskega sodelovanja. Konferenca o varnosti in sodelovanju predstavlja nekakšno zbirno organizacijo, za katero v tem času ni nadomestila; toda apelira na vrednote in hkrati zavezuje k vrednotam, ki so se uveljavile na zelo različne načine.

Evropo deli nasprotje med Zahodom in Vzhodom, ki je bilo v različnih obdobjih različno geografsko razširjeno ter imelo različne vzroke za diferenciacijo in intenziteto. V Evropi pred prvo svetovno vojno, pred letom 1914, nasprotje med Zahodom in Vzhodom ni bilo vezano na politične meje med sistemi. Spričo dejstva, da je carstvo spadalo med evropski zbor sil, pa je bilo vseeno pomenljivo, da je ruska meja potekala celo zahodno od Varšave, Visle in Varte. Velika vojna sama po sebi ob menjavi vojnih front ni mogla začrtati nobenih novih stabilnih meja, Oktobrska revolucija leta 1917 pa je nasprotju med Vzhodom in Zahodom vendarle dala povsem nov naboj. Z labilnostjo celotne družbenopolitične situacije v vzhodni Srednji Evropi med »rdečo« in »belo« revolucijo je bilo ponovno govora o tem, ali naj se mejna črta od Ludendorffovih načrtov Vzhodne države leta 1917/18 pa do poljsko-ruske vojne leta 1920 pomakne daleč na Vzhod, kar bi bilo v dani situaciji možno uresničiti. Po drugi strani pa se je zastavljalo vprašanje širitve boljševiskega modela na Zahod, za katerega se je zdelo, da je v letih 1919/20 in 1923 ponovno kratkoročno zajel tudi Srednjo Evropo. Šele s konsolidacijo Sovjetske Rusije v Sovjetsko zvezo se je v Evropi izoblikovala nekakšna družbenopolitično-ideološka ločnica, ki je svojo intenziteto začela izgubljati šele po letu 1956, z obdobjem Hruščova. Razmejitve med Vzhodom in Zahodom je bila v dvajsetih in tridesetih letih v primerjavi s carskimi časi seveda pomaknjena daleč na Vzhod. Nacionalsocialistična nemška osvajalna vojna, ki je hotela izkoreniniti »judovsko-boljševiški sistem« (in s tem tudi izbrisati obstoječo mejo), je bila pglavitni vzrok za kasnejši premik konfliktov med Vzhodom in Zahodom proti Zahodu, vse do sredine Nemčije. To stanje se je počasi razvilo po letu 1945 in je trajalo vse do 1985/89. Evropske meje med Vzhodom in Zahodom so torej spremljala ekstremna nihanja. Ta razmejitve je bila v tu predstavljeni obliki od prve svetovne vojne dalje sprva ideološko-politično opredeljena, saj so si nasproti stale različne družbene ureditve. »Evropa v obdobju svetovne revolucije« naj bi se sprva imenoval zvezek učbenika Evropske zgodovine Theodorja Schiederja, ki obravnava čas od leta 1914 pa vse do takratne sodobnosti, s čimer bi bil poudarjen tudi ideološki vidik.⁵ Vojaško ali varnostno politično ta vse do druge svetovne vojne ni igral posebne vloge. V intenzivnem obdobju vzhodno-zahodnega spora po letu 1948 pa je vojaški naboj predstavljal povsem nov in osrednji element tega spora. Prav preseganje te evropske vojaške meje, ki je potekala po sredi Nemčije, se je od petdesetih let dalje nahajalo v središču vseh poizkusov manjšanja napetosti med Vzhodom in Zahodom, od zamisli o območju brez atomskega orožja pa do konvencionalnega »*disen-gagementa*«.

Ta razmejitve na podlagi nasprotja med Vzhodom in Zahodom se je v različno oslavljeni meri odražala tudi na mnogih drugih življenjskih področjih. Toda na širokem področju kulturne diferenciacije so procesi preobrazbe vendarle pogojeni mnogo bolj daljnoročno, segajo preko več generacij ali celo stoletij in omogočajo, da v določenih okoliščinah stare plasti spet pridejo na površje in pridobijo novo, deloma zlomljeno veljavo. Izvore te razmejitve lahko iščemo v grško-rimski ločnici v Sredozemlju od antike dalje, njeno preobrazbo v ločnico med rimskim in pravoslavnim področjem pri istočasni širitvi na Sever. S širitvijo reformacije in razsvetljenstva na Zahodu (Vzhod ju ne pozna), je dobila nov pomen. Katerekoli starejše plasti že, so ostale vedno

⁵ Delo je konec koncev izšlo kot Theodor Schieder (izd.), Europa im Zeitalter der Weltmächte, 2. zv., Stuttgart 1979.

latentno navzoče: vsekakor se v našem stoletju kulturna moderna s svojimi politično-participacijskimi zahtevami ne zaustavlja ob političnih mejah. Kakorkoli naj bo že omejen preboj te moderne izven elit: Varšava in Budimpešta sta je bili deležni; moderna je vsekakor segla tudi do Leningrada, Moskve in Kijeva. Vendar je bilo od sprejemljivosti za posamezni politični sistem odvisno, do kolikšne mere se je lahko prosto razvijala ali pa ostala vsaj latentno prisotna. V osrednji deželi sovjetskega komunizma se je od srede dvajsetih let vedno težje izražala; po drugi svetovni vojni se je tudi v družbeno spremenjenih državah vzhodne Srednje Evrope lahko le omejeno javno kazala. A prav tu so pomembno vlogo upornega potenciala odigrale starejše kulturne tradicije, saj so te dežele po zaslugi elektronske množične komunikacije do določene mere vendarle lahko vzdrževale stik in izmenjavo z Zahodom.⁶ Če se je kulturna in umetniška moderna hkrati uveljavila kot subverzivni element pri razkroju vzhodno-zahodnega spora (kljub zagotovo še naprej obstoječemu prepadu), pa se je med Vzhodom in Zahodom sočasno poglobil predvsem razkorak v blagostanju, ki je bil deloma vezan na politične meje obeh blokov. Vzhodna planska gospodarstva s teoretičnimi zahtevami po večji pravičnosti pri delitvi dobrin prav tega niso bila zmožna zagotoviti. Gospodarske razlike, ki so se po drugi svetovni vojni v teku vse večjih tehnoloških pridobitev še povečale, so navzven utrjevale politične meje, ki so jih obenem daljnoročno pokopale.

II.

Če imajo celinska nasprotja prav na gospodarskem in kulturnem področju opravka z vzhodno-zahodno smerjo, pa se hkrati prekrivajo in dopolnjujejo – kar naj bo na tem mestu le kratko nakazano – s prepadom med Severom in Jugom, o katerem je bilo govora že iz zornega kota balkanskih cineastov. Če in v kolikor ta nasprotja niso imela neposrednega opravka z vprašanjem sovjetsko-komunistične vladavine, so v sedanjem stoletju doslej vendarle ostajala pod pragom sistemskega konflikta, na ravni pretežno gospodarsko-kulturnih razlik. Problem kulturnih razlik v Evropi se zaostruje tudi z vprašanjem, kako pomembne so islamske tradicije za Jug oziroma Jugovzhod Evrope. S sekularizacijo Turčije v dvajsetih letih se je zdelo, da je to vprašanje rešeno. Čeprav je ostal nek majhen del evropske Turčije, to sprva ni bil več religiozni element, ki bi politično vplival na Evropo. Tudi za novo ustanovljeno jugoslovansko državo se je po prvi svetovni vojni zdelo, da je v sebi izgladila verska nasprotja. Šele z razkrojem politično-ideološkega nasprotja med Vzhodom in Zahodom, kakršen je obstajal prej, se je pokazalo, da so muslimansko-kulturne in seveda politične zahteve v krščanski Evropi (z razkolom med Severom in Jugom) kljub precejšnji sekularizaciji lahko doživele preporod. Migracijski problemi se od Juga (torej tudi Afrike) proti Severu pojavljajo predvsem v sredozemskih deželah, ti pojavi pa so med tem dosegli tudi že sredino ali Sever Evrope. 7,3 odstotka evropskega prebivalstva se dandanes prišteva k islamu.

Če govorimo o razdeljenosti, nasprotju, prepadu ali meji med Vzhodom in Zahodom, pa tudi v našem stoletju obstaja še nek drug, s tem prekrivajoč se faktor geografske narave. To je problem organizacije Srednje Evrope.⁷ Ta kameleonski pojem po eni strani nakazuje nemško vprašanje, po drugi strani pa lahko neodvisno od le-tega označuje tudi skupnost držav na Vzhodu in Jugovzhodu Nemčije. Srednjeevropsko vprašanje je bilo, zgodovinsko gledano, vprašanje

⁶ Ta kulturna evropska enotnost, z vzhodno-zahodnim prepadom in sočasnim obojestranskim prežemanjem, je bila (v deloma difuzni širini) prikazana predvsem na velikih razstavah kot so: Tendenzen der Zwanziger Jahre. 15. Europäische Kunstausstellung, Berlin 1977, katalog; Berlin 1977; Paris – Moscou, Centre Pompidou 1979 / Puškinov muzej Moskva 1981, katalog; Paris / Moskva 1979; Europa, Europa. Das Jahrhundert der Avantgarde in Mittel- und Osteuropa, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 1994, katalog: 4 zv., Bonn 1994; Berlin – Moskva 1900–1950, Martin Gropius Bau, Berlin / Puškinov muzej Moskva, katalog: München / New York 1995.

⁷ O tem izredno kameleonskem pojmu: Henry Cord Meyer, Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945, Den Haag 1995; Reinhard Frommelt, Paneuropa oder Mitteleuropa? Europabestrebungen im Kalkül deutscher Wirtschaft und Politik 1925–1933, Stuttgart 1997; Jean-Jacques Rider, La Mitteleuropa, Paris 1994 (tudi v nemščini), kot difuzna zbirka gradiva, pa tudi novih strahov; Paul G. Lewis, Central Europe since 1945, London / New York 1994.

Zahoda, kakor sledi iz prej navedenih opažanj o meji. Le v času med letom 1945 in letom 1989 je bila Srednja Evropa stvar sovjetske hegemonije in s tem Vzhoda. Da je bila takšna situacija le izjema, se je pokazalo v razvoju, ki se je pričel v sredini osemdesetih let.

Nemško vprašanje v središču Srednje Evrope v našem stoletju pomeni predvsem problem ekspanzije ali celo hegemonije. O tem pričata obe svetovni vojni. Na začetku prve svetovne vojne sicer sprva ni bilo ozemeljskega, temveč splošni politično ekspanzijski program. A od Belgije pa do poljske mejne črte, kasneje od Finske pa do Kavkaza se je zelo hitro zastavilo tudi vprašanje nemške imperialne ekspanzije. Kakršnakoli so že bila izhodišča mirnega gospodarskega ponovnega uveljavljanja Nemčije v Evropi, na primer v Stresemannovem obdobju, pa se je konec koncev vendarle uveljavil radikalno ekspanzivni program Adolfa Hitlerja, ki je temeljil prav na gospodarsko-političnem področju, v revizionizmu širokih krogov nemške družbe; toda bil je brezkompromisno usmerjen v potencialno brezmejno vojno in pridobivanje ozemlja. Vrh tega je njegovo rasno-ideološko izhodišče predstavljalo še dodaten radikalni naboj. V teh okoliščinah je reševanje nemškega vprašanja, pojmovano kot umiritev ali zdravljenje nemškega stremljenja pa ekspanziji, postalo osrednji politični problem v Evropi.

Rešitev mirovne omejitve in ozemeljskega zmanjšanja Nemčije, ki so jo zavezniške velesile načrtovale med Teheranom in Potsdamom ob koncu druge svetovne vojne, se ni uresničila v predvideni obliki. A delitev Nemčije po vzhodno-zahodnem šivu se je spričo vedno bolj dominantne hladne vojne začasno izkazala kot zadovoljiva rešitev, ne da bi nemška nevarnost izginila iz zavesti ostalih Evropejcev. Bila je le »preklicana«. A bojazen pred nemškonacionalnim revizionizmom je latentno ostala prisotna. Polovičarski poizkusi denimo francoske ali britanske podpore ob združitvi leta 1989/90 so bili v veliki meri pogojeni z bojaznijo pred spravo med Zvezno republiko Nemčijo in Sovjetsko zvezo, pri čemer sta Rapallo ali pakt med Hitlerjem in Stalinom služila kot približna (a zgodovinsko zgrešena) analogija. Začuda pa ni bil nemški revizionizem tisti, ki je povzročil »1989«, temveč je ključno opeko iz podirajoče se zgradbe sovjetske oblasti izdril padec berlinskega zidu. Nemudoma so se pojavile bojazni pred velikonemško hegemonijo, ki jih je združena Nemčija doslej pomirjala, saj konec koncev predstavlja ozemeljsko tvorbo, ki je v primerjavi z 19. stoletjem ne bi mogli imenovati niti velika niti mala Nemčija, temveč nekakšen nemški štrcelj. Kljub vsemu Nemčija v drugih, ne ozemeljskih ozirih, še vedno predstavlja politično veličino, ki že samo s svojim potencialom strukturno vpliva tudi na ostalo Evropo. Vendarle se je dosedaj že pokazalo, da je bil »Potsdamski program« zvižaja zgodovine in da nemško vprašanje ni več tako pereče.

III.

Evrope ni mogoče prikazati ali razumeti iz nje same. Za naše stoletje je značilna prevladujoča, čeprav ne dosledna težnja, da se Evropa v primerjavi z ostalim svetom krči. Naj to jasneje ponazori naslednjih pet razsežnosti:

1. uničenje Evrope z ekscesivnim nasiljem,
2. politični pomen Severne Amerike za Evropo,
3. upadajoči gospodarski pomen Evrope,
4. vloga kolonizacije in dekolonizacije,
5. kulturna relativizacija Evrope.

1. Nasilje: Naše stoletje je stoletje stopnjevanega nasilja.⁸ To sega od grožnje, pripravljenosti pa do masivne uporabe nasilja. Pomeni uničevanje potenciala vseh vrst, nenazadnje tudi človeškega, pa tudi materialnih dobrin, vse do naravnih življenjskih pogojev nasploh. Zadnje je

⁸ Robert Bartlett, *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberung, Kolonisierung und kultureller Wandel von 950–1350*, München 1996. Knjiga se ima za svoj naslov zahvaliti verjetno v prvi vrsti nemški založbi in nakazuje druge razsežnosti; naslov, če ga ne pervertiramo na socialno darvinistični način, bi lahko bil pomenljiv tudi za naše stoletje. – Zbigniew Brzezinski, *Macht und Moral. Neue Werte für die Weltpolitik* (1993), Hamburg 1994: »Politika organizirane blaznosti«, str. 7–64 o nasilnosti.

univerzalni pojav, a ima specifično evropske pojavne oblike. »Samouničenje Evrope« – knjiga Erwina Hölzla,⁹ ki sicer vsebuje zelo problematična tolmačenja prve svetovne vojne – malo pretirano vendarle izraža nekaj pravilnega. Kakor je leta 1898 kot eden izmed prvih napovedal Poljak Jan de Bloch, je »velika vojna« prinesla trčenje milijonskih vojska, kar pomeni tako ljudi kot orožja, ki jih proizvajajo narodna gospodarstva.¹⁰ Obojestranska stopnja uničenja naj bi v skladu s široko razširjenim pojmovanjem zagotavljala zmago močnejšega, vzdržljivejšega. Materialne bitke na zahodni fronti so le kvantitativni in kvalitativni vrhunec: med februarjem in julijem 1916 se je pri Verdunu nahajalo 2 milijona vojakov, od katerih jih je približno 1 milijon padlo. Malo kasneje se jih je pri Sommi ponovno več stotisoč znašlo v teh krvnih ali kostnih mlinih. V prvi svetovni vojni je obstajalo odprto vojskovanje, vojskovanje v gibanju predvsem na Vzhodu, a tudi tu, predvsem na avstrijsko-italijanski fronti pa tudi izgub polno vojskovanje v strelskih jarkih. To lahko imenujemo totalno vojno, če ob tem poudarimo, da je ta pojem potrebno razumeti idealno-tipsko. Posameznih možnih komponent ne zasledimo povsod, ob vsakem času in v vsej intenziteti. Totalnost je sprva pomenila le široko mobilizacijo ljudi, ki so postali vojaki. Ti so bili, kot izraz nacionalne sposobnosti, zapisani vojni smrti. Obstajale so nove oblike tehnično izpopolnjenega vojskovanja, ki so sprva povsem logično nastale iz splošne in tudi na drugih področjih pojavljajoče se vse večje industrializacije (mehanizacija vojskovanja, na primer z oklepniki, vojna v zraku, vojna s podmornicami), tako je drugačna vloga človeka in uničevalnega orožja kot na primer plina predstavljala nekaj novega. Stopnjevala se je gospodarska vojna z blokado in protiblokado – na primer v pomorski vojni –, kadar ni že vojna s strelnim orožjem nemudoma prinesla odločitve. Razlikovanje med civilisti in vojaki kot ciljem vojnih napadov je v mnogih primerih odpadlo. Govorimo lahko o »socializaciji nevarnosti« (Michael Geyer).¹¹ Opaziti je mogoče tudi prizadevanje, da bi v teku vojskovanja oblikovali, hierarhizirali družbe in jih zvarili v vojskujočo se narodno skupnost – predvsem zato, da bi na vseh področjih zagotovili proizvodno učinkovitost narodnih gospodarstev.

Nenazadnje je obstajalo tudi mentalno formiranje in brutalizacija,¹² ki jo je bilo nujno potrebno ustvariti in ohranjati, da bi zagotovili vztrajanje v pokorščini do groba, kot tudi v ideološkem odobravanju in sovraštvu – in to celo v brezizhodnih vojnih položajih, kjer je šlo le za »*Kanonenfutter*«; vrh tega so to vzdržljivost poizkušali ohranjati čim dlje, kar je pogojevalo ritem najvišje mobilizacije in le relativnega oddiha. Vsa ta prizadevanja za totalizacijo so imela v letih 1914 do 1918 svoje meje. A trajanje vojne je konec koncev vedno znova privedlo do uničenja dobrin, kot tudi do življenske brutalizacije celotne vojne generacije, ki se je odražala tudi po vojni in verjetno (preko vzgoje) v izredno specifični socializaciji vplivala tudi na naslednje generacije.

Vojni med državami se je vedno bolj pridruževala državljanska vojna in državljanski vojni podobni spopadi. To velja predvsem za področja carske vladavine s posledico revolucije in kontrarevolucije, ki sta potem segli vse do Srednje Evrope, pa čeprav sta nastali iz zelo specifičnih razlogov, na primer vojne naveličanosti. Pregon in preseljevanje so vojni in povojni pojavi. Transfer med Grki in Turki tu kot primer še posebej izstopa; začetki etničnega čiščenja pravtako sodijo med pojavne oblike nasilja. Pogosto poizkušajo čas od leta 1914 do leta 1945 predstaviti kot tridesetletno vojno, kot evropsko državljansko vojno.¹³ Če tega ne razumemo z Ernstom

⁹ Erwin Hölzle, *Die Selbstzerstörung Europas*, Göttingen 1975.

¹⁰ Johann von Bloch, *Der Krieg der Zukunft*, 6 zvezkov, v nemščini: Berlin 1900.

¹¹ Michael Geyer, *Deutsche Rüstungspolitik 1860–1980*, Frankfurt a.M. 1984: »Vladavina vojnega stroja 1916–1945«, str. 97–170.

¹² Jean-Jacques Becker / Jay M. Winter / Gerd Krumeich / Annette Becker / Stéphane Audoin – Rouzeau (izd.), *Guerre et cultures 1914–1918*, Paris 1994; Wolfgang Michalka (izd.), *Der Erste Weltkrieg. Wirklichkeit, Wahrnehmung, Analyse*, München 1994. Prim. Andreas Hillgruber / Jost Dülffer, *Plötz-Geschichte der Weltkriege*, Freiburg / Würzburg 1981 (uvod Dülffer).

¹³ Npr. Donald C. Watt, *The European Civil War*, v: Lothar Kettenacker / Wolfgang J. Mommsen (izd.), *The Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*, London 1978; Arno J. Mayer, *Der Krieg als Kreuzzug. Das Deutsche Reich, Hitlers Wehrmacht und die »Endlösung«*, Reinbek 1989, uvod; Ernst Nolte, *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt a.M. / Berlin 1987.

Noltejem v prvi vrsti kot ideološko konfrontacijo med »izvornim« boljševizmom in kot reakcija nastalim in odzivajočim se fašizmom, se mi zdi ta pojem ploden. Vendar nam primanjkuje prepričljivih razlag za okoliščine raznovrstnih, globoko zasidranih in preko meja posameznih držav segajočih pojavnih oblik brutalizacije, izginotja zadržkov pri uporabi nasilja.

Vsekakor je bistvene vzroke za drugo svetovno vojno mogoče razpoznati že v prvi in jih ne moremo pripisovati le strukturno zgrešeni mirovni ureditvi ali napaki v mednarodnem sistemu. Leta 1939 so bili, močnejše kot leta 1914, prisotni izvenevropski vzroki za novo svetovno vojno, ki je bila dobesedno globalnejša od prve. Za »središče državljanske vojne«, Evropo je bila že v medvojnem obdobju značila stopnjevana pripravljenost in uporaba nasilja znotraj (pogosto novih) držav, ki je bila lahko etnično, družbeno, gospodarsko ali ideološko pogojena. To je spremljalo proces narodnega oblikovanja v marsikateri državi vzhodne Srednje Evrope; a tudi družba v že uveljavljenih nacionalnih državah se je polarizirala. Španska državljanska vojna je le izstopajoč primer ideološko in mednarodno nabitega razcepa. V mnogočem se je tu že najavljala druga svetovna vojna. Spori, podobni državljski vojni, so se v mnogih državah povezovali s težnjo, da bi notranje nasilje prenesli navzven, kadar so v svoji sredi lahko zasledili istega nasprotnika kot v svetu. Nationalsocializem je ključni primer takšnega ravnanja, saj se je percipirani antisemitizem in antiboljševizem najprej odražal v »enotenu« nemške družbe, nato pa prešel v meddržavno vojno. Medtem ko so stalinistične »čistke« znotraj lastne države po mnogih merilih zakrivile hujše zločine nad lastnim narodom kot nationalsocialistične, pa Sovjetska zveza po današnjih spoznanjih vendarle ni v enaki meri težila k zunanji ekspanziji ali k ekspanzivnemu protinapadu na »fašizem«. Prepletanje in identiteta meddržavnega nasilja in nasilje znotraj posamezne družbe sta v drugi svetovni vojni dosegla svoj višek v nemškem vojskovanju, v potencialno in pogosto celo zares smrtonosnem izključevanju najrazličnejših sovražnih skupin.¹⁴ Genocid nad evropskim judovstvom po genocidu nad Armenci v Turčiji leta 1915 v Evropi glede na razsežnost in pojavne oblike predstavlja doslej neprešeženo raven nasilja. Pri tem je bila prisotna tako »barbarizacija vojskovanja« (Omer Bartov) z ideologizacijo kot tudi mentalno pogojeno situacijsko popuščanje zavor pri »ordinary men« (Christopher Browning).¹⁵ A oboje skupaj zadošča kot vzorec za razlago »Auschwitza« (tu razumljenega kot metaforo) le ob upoštevanju tehnokratsko modernizirajočih elementov rasnega, prebivalstvenega in gospodarskega načrtovanja.

Druga svetovna vojna v totalnem vojskovanju po vseh merilih, ki smo jih navedli za prvo svetovno vojno, predstavlja še nadaljnje stopnjevanje nasilnosti, nenazadnje tudi zaradi svojega šestletnega trajanja v Evropi. Verjetno lahko predpostavljamo, da to velja tudi za posledice. Na mentalni ravni vojne generacije in njenih povojnih izkušenj je te vsekakor mnogo težje zaznati in se zdijo sorazmerno lažje kot po letu 1918.¹⁶ Prav v Nemčiji se kažejo kot pregon, beg in etnično čiščenje, v enaki meri pa se izražajo v gospodarskem in socialnem prekomernem izkoriščanju dobrin v evropskih državah na sploh. Eric Hobsbawm govori (z globalnega vidika) o letih med 1945 in 1990 kot »zlati dobi« v primerjavi s predhodnim »obdobjem katastrof«. ¹⁷ A z vidika povratka manifestnega nasilja in množične morije na evropski oder se sprašuje, ali je bilo to obdobje morda »zlato« zgolj na površini. Na pojavnih ravni je ta diagnoza, ki izhaja iz demokracije in blagostanja, verjetno pravilna, če izvzamemo prvo desetletje po drugi svetovni vojni, ki kaže podobne oblike kot čas po prvi svetovni vojni. A zdi se mi, da ena izmed razlag, zakaj ni bilo nobenega obširnega scenarija državljanske vojne tudi v utrjevanju spora med Vzhodom in

¹⁴ Moj povzetek: Jost Dülffer, *Deutsche Geschichte 1933–1945. Führerglaube und Vernichtungskrieg*, Stuttgart 1992.

¹⁵ Omer Bartov, *The Eastern Front, 1941–1945. German Troops and the Barbarization of Warfare*, London 1985; Christopher Browning, *Ganz normale Männer. Das Reserve-Polizei-Bataillon 1991 und die »Endlösung« in Polen* (1992), Reinbek 1996; Theo M. Schulte, *The German Army and Nazi Politics in Occupied Russia*, Oxford 1989; Daniel Goldhagen, *Hitlers willige Vollstrecker. Ganz gewöhnliche Deutsche und der Holocaust*, Berlin 1996, ponovno omejuje razpravo na nemške narodne vidike.

¹⁶ To tezo bi bilo gotovo potrebno natančneje preučiti.

¹⁷ Eric Hobsbawm, *Das Zeitalter der Extreme. Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts* (1994), München 1995, str. 285 oz. str. 37.

Zahodom, tiči v tem, da je bil mir v evropski skupnosti držav na zunaj sorazmerno dolgo ohranjen, čeprav so obstajale državljanske vojne, kot na primer v Grčiji, na Irskem in kljub temu, da je Sovjetska zveza vojaško varovala svoje vplivno področje od Vzhodne Nemčije leta 1953 pa do Češkoslovaške republike leta 1968 in s tem grozila še leta 1980 na Poljskem. Med vsemi modeli morebitne razlage je najbolj prepričljiva atomska grožnja, atomski pat od leta 1949/50, kasneje »sposobnost povračilnega udarca«, s katero sta po letu 1961/62 razpolagali obe sprti strani, kar je meje med posameznima vplivnima področjema sicer začasno spremenilo v »železno zaveso«, a je do tega prišlo predvsem zaradi oligopola velesil, ki so se počasi zavedle atomske nevarnosti. S tega vidika se utrjeno oblikovanje blokov, de facto sprejeti zakon nevmešavanja kaže kot predpogoj za preprečevanje vojne. Kljub temu pa čas med leti 1945 in 1990 ni bil le čas, v katerem je oboroževanje požrlo ogromno materialnih dobrin, v katerem je tekmovanje v oboroževanju privedlo do pojava atomskega »overkill«, pri čemer pa so se tudi narodnim gospodarstvom s konvencionalno opremo v mirnem obdobju zastavljale nove zahteve.¹⁸

Poleg tega in morda pomembneje je to, da so v širokih krogih prebivalstva na Vzhodu in Zahodu obstajale ustaljene sovražne podobe, kar je pomenilo vsaj pripravljenost za uporabo nasilja ob odprti vojni in subverziji. To je bil stalni mentalni napor, ki ga je mogoče razumeti kot »vojno zoper človeško domišljijo«. Leta 1948 so vojaški izdatki ZDA znašali 10,9 milijard ameriških dolarjev. Že tri leta kasneje so se potrojili in dvajset let kasneje so bili skoraj osemkrat tolikšnji. V Sovjetski zvezi je mogoče (kljub nezanesljivosti podatkov) ugotoviti nekaj podobnega: porast s 13,1 milijard ameriških dolarjev na 85,4 milijard ameriških dolarjev v letu 1968. Francoski izdatki so v istem časovnem razdobju narasli z 0,9 na 5,8 milijard, britanski s 3,4 sorazmerno skromno na 5,6. Vsekakor pa so se tudi obrambni izdatki Zvezne republike Nemčije od leta 1955 do leta 1967 potrojili.¹⁹

2. Evropa se politično krči, Severna Amerika raste: Politično gledano je zgodovino Evrope v 20. stoletju v vedno večji meri mogoče razumeti le, če upoštevamo tudi Severno Ameriko. Zahodna civilizacija in modernizacija že dolgo nista več le evropska pojava, niti ju ni mogoče razumeti kot pojava, ki bi bila le evropskega porekla. Amerikanizacija je po prvi, okrepljena pa po drugi svetovni vojni postala mnogodimenzionalni kulturni proces prisvajanja. Filmska industrija je le posebej očitni primer, pogosto odobran in pogosto kulturno-kritično obžalovan.²⁰

Predvsem ZDA so tudi v političnem smislu postale konstitutivno udeležene pri oblikovanju Evrope. Vstop ZDA v prvo svetovno vojno – in rusko Oktobrsko revolucijo – je Hans Rothfels leta 1953 programsko in za tedanje čase smiselno opredelil kot pričetek novejši zgodovine. Že pred letom 1917 je bila vojaško-gospodarska podpora ZDA pomembna za antantne sile. Vojaška kapitulacija centralnih sil v letu 1918, še bolj pa pričakovano polno vojaško posredovanje Američanov v letu 1919 sta predstavljala pomemben razlog za zmago zavezniških sil. ZDA so posredovale premirje za prvo svetovno vojno, ki je bila izbojevana v jedru Evrope. Podoba versailleske (kakor tudi washingtonske) ureditve so močno sooblikovale tudi ZDA. Središčna vloga Zveze narodov in njeno konkretno izoblikovanje še prav posebej temeljita na predstavah ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona. V Nemčiji že tradicionalno velja prepričanje, da je Versailles pomenil izdajo Wilsonovih načel. Spričo kompromisnega značaja miru, ki so ga

¹⁸ Colin S. Gray, *Strategy in the Nuclear Age: The United States 1945–1991*, v: Williamson Murray / MacGregor Knox / Alwin Bernstein (izd.), *The Making of Strategy*, Cambridge 1994; Ernest May, *Die Grenzen des »Overkill«*. Die Amerikanische Nachrüstung von Truman zu Johnson, v: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 36 (1988), str. 1–40.

¹⁹ Paul M. Kennedy, *Aufstieg und Fall der großen Mächte. Ökonomischer Wandel und militärische Konflikte von 1500 bis 2000*, Frankfurt a.M. 1989, str. 571.

²⁰ S primeri iz kulturnega ozadja: Anselm Doering-Manteuffel, *Dimensionen von Amerikanisierung in der deutschen Gesellschaft*, v: *Archiv für Sozialgeschichte* 35 (1995), str. 1–34; Volker R. Berghahn, *Zur Amerikanisierung der westdeutschen Gesellschaft*, v: Ludolf Herbst / Werner Bühner / Hanno Sowade (izd.), *Vom Marshallplan zur EWG. Die Eingliederung der Bundesrepublik in die westliche Welt*, München 1990, str. 227–253; Joseph Garncaz, *Populäres Kino in Deutschland. Internationalisierung einer Filmkultur 1929–1990*, habilitacija, Köln 1996. – Svetovno-zgodovinska umestitev: Theodor H. von Laue, *The Word Revolution of Westernization. The Twentieth Century in Global Perspective*, New York 1987.

izposlovala zmagovite sile, takšno odstopanje od načel niti ne preseneča. A v zvezi s tem je pomembnejša daljnosežna vloga ZDA kot mirovnega posrednika (*pacificateur*). To jasno kaže potek dogodkov: ker ZDA v letih 1919/20 niso nadzorovale političnega uresničevanja mirovnih sporazumov, je trdnost mirovne ureditve v osrednji Evropi postala vprašljiva prav zato, ker je bila v tistem času zgolj zadeva tradicionalnih evropskih sil. To velja tudi za samo bistvo delovanja Zveze narodov na področju političnega zagotavljanja miru. Da kljub temu ni bilo nobenega ameriškega izolacionizma, je že desetletja dokazano. Prek medzavezniških poravnav dolgov in reparacij so ZDA še naprej ostajale gospodarsko in s tem konec koncev tudi politično odločilne za Evropo. To izpričujeta Dawesov in Youngov načrt, ameriške investicije v (Zahodno) Evropo pa to ugotovitev še potrjujejo. Vpliv newyorškega borznega zloma leta 1929 dejansko ex negativo prikazuje izredni pomen ZDA za Evropo, ki sega vse do danes.

Vrh tega bi bilo mogoče argumentirati, da so ZDA med leti 1929/31 in 1939/41 zaradi svetovne gospodarske krize in političnega izolacionizma za dobro desetletje opustile prav to vlogo evropskega »balancer-ja«. Prav zato je lahko prišlo do tega, da je Nemčija sprožila drugo svetovno vojno. A najkasneje od Hitlerjevega obupnega koraka, ko je decembra leta 1941 napovedal vojno ZDA, so lahko severni Američani s strategijo *Europe-first* na tehtnico evropske celine pridali ne samo svoje gospodarsko-industrijske, temveč tudi svojo vojaško-številčno težo. Ponovno, kakor že leta 1917/18, je bilo to pomembno, a spričo uveljavljanja Sovjetske zveze sedanji vpliv ni bil tako odločilen kot tedanji. Dejavniki, ki dokazujejo trajni vpliv ZDA v desetletjih po letu 1945, so preštevilni, da bi jih lahko posamično osvetlili na tem mestu; poleg tega pa so večinoma splošno znani. Zametki ureditve štirih sil kažejo različno podobo velesil ZDA in Sovjetske zveze nasproti Veliki Britaniji in (kasneje) Franciji – sprva v kooperaciji, kasneje v vse večjem antagonizmu. Do vojaške integracije Zahodne Evrope je prišlo z vključitvijo Severne Amerike v NATO. Prizadevanja za zahodnoevropsko gospodarsko kot tudi politično združitev od Montanske unije preko Evropske gospodarske skupnosti pa do širitve s pristopom Velike Britanije in drugih v letu 1972 je bilo mogoče uresničiti z odločilno podporo ZDA, ki so potrebovale gospodarsko obnovo Evrope, da bi se v okvirih svetovnega gospodarstva izoblikoval čimbolj enoten evropski trg. Helsinška Konferenca o varnosti in sodelovanju v Evropi je bila uresničena le zato, ker je Sovjetska zveza akceptirala članstvo Amerike (ZDA) in Kanade, ki ju je s tem najkasneje od tega trenutka dalje potrebno tudi na zunaj pojmovati kot konstitutivni del Evrope, ali drugače rečeno: Evropa je v mnogih ozirih pridobila severnoatlantsko identiteto. Kot dosedanji vrhunec naj omenimo vlogo ZDA v nemškem procesu združevanja leta 1989/90. Šele podpora Bushove administracije Kohlovi politiki hitre združitve je zlomila trajni francoski in britanski odpor do nemške združitve. V mnogočem je tudi Sovjetska zveza pod Gorbačovom šele po zgledu ZDA privolila v dogovorjene koncesije. Tudi ameriški posrednik Richard Holbrooke je z ozirom na Bosno še februarja leta 1996 znova zatrdil, da so ZDA evropska sila.

3. Naraščajoči pomen ZDA kot zunanjega, deloma internacionaliziranega dejavnika v evropski zgodovini je razumljiv le, če upoštevamo **narodnogospodarsko in industrijsko rast** severnoameriške supersile.²¹ Le-ta temelji na notranjegospodarski mobilizaciji dobrin, na finančni in gospodarski moči na mednarodnih trgih in po svoje odraža le del relativne zaostalosti Evrope v svetovni industrijski proizvodnji in svetovni trgovini. Gotovo je potrebno upoštevati tudi in še zlasti absolutne vrednosti gospodarske rasti v teku napredujoče industrializacije, tretje in četrte industrijske revolucije. ZDA so tu prednjačile, od šestdesetih let dalje so jim tudi v Vzhodni Aziji sledila druga središča, ki naznanjajo relativno nazadovanje Evrope. V celoti to relativno pomensko izgubo Evrope lahko razberemo že iz notranje-gospodarskih podatkov zadnjih desetletij 19. stoletja. A politično se je to pokazalo z določenim zamikom in šele s prvo svetovno vojno. Da navedemo le en podatek: če industrijski potencial Velike Britanije v letu 1900 označimo s številom 100, ostale evropske sile za tem kar precej zaostajajo: Nemški rajh 71,2, Francija 36,8, Rusija 47,5. ZDA so se ob prelomu stoletja nahajale že pri 127,8. Leta 1938 je večina evropskih sil

²¹ Malo pretirana teza o zatonu ZDA: *Kennedy*, Aufstieg (podatki v op. 19) in isti, Auf dem Weg ins 21. Jahrhundert, Frankfurt a.M. 1994.

podvojila ali potrojila potencial iz predvojnega časa – Nemški rajh z 214 najmočnejše; toda ZDA so bile že pri številki 528. Proces prometne in komunikacijske revolucije, ki se v našem stoletju deloma eksplozivno nadaljuje vse do danes, je zmanjšal pomen prostora in prispeval h globalizaciji. Prav to je vplivalo bolj v prid severnoameriške pozicije nasproti Evropi, kakor da bi obratno utrjevalo evropsko pozicijo nasproti Severni Ameriki.

4. Evropa se je skrčila s koncem kolonij: pred začetkom prve svetovne vojne je ozemeljska širitev Evrope v preostalem svetu najbolj napredovala. Ta proces je zajel celotno Afriko, velike dele Azije in manjša področja na obeh ameriških celinah. Poleg tega so imele evropske države po vsem svetu oporne točke s pogosto manjšimi ozemeljskimi razsežnostmi. Z mandatnim sistemom Zveze narodov po prvi svetovni vojni je obseg evropske kolonizacije če že ne de jure, delež neposredne odvisnosti pa vsekakor de facto še enkrat porasel (Bližnji Vzhod), tudi če upoštevamo vzhodnoazijske japonske osvojitve. Prav mandatni sistem je tudi ustvaril pravne oblike, ki so vodile v emancipacijo in neodvisnost kolonij. Iz najrazličnejših motivov protikolonialni vesili ZDA in Sovjetska zveza sta vsaj tendencialno podpirali to težnjo. Nemški poizkus kolonizacije in zaslužnja velikih področij evropske celine je bil tisti, ki je kasneje dejansko sprožil **dekolonizacijo**. S politično oslabitvijo kolonialnih sil v evropskih metropolah je ponekod oslabela tudi sama kolonialna oblast in se deloma – predvsem zaradi japonske ekspanzije – celo zrušila.²² Po koncu druge svetovne vojne so kolonialne sile sicer dramatično poskušale rekolonizirati določene predele, na primer v Indokini, Indiji ali Indoneziji. Najkasneje po poznokolonialni suezski pustolovščini Velike Britanije in Francije pa so v teku enega desetletja vendarle propadla jedra evropske kolonialne prevlade. Ta proces je omogočil nastanek številnih novih držav in to mnogo hitreje, kot so mnogi predvidevali leta 1945, poleg tega tudi bolj dramatično in pogosto v okoliščinah, ki so spominjale na državljansko vojno. Kljub asociacijskim sporazumom številnih afriških držav z EGS/EU je vendarle od poznih petdesetih let dalje Evropa politično in ozemeljsko bolj ali manj spet skrčena na svoj lastni obseg – le Portugalska se je iz svojih kolonij umaknila šele v sredi sedemdesetih let. Ta proces krčenja pa ima zopet mentalne posledice, ki so vidne tudi izven nekdanj sodeluženih kolonialnih sil. Poleg tega je zanimivo, da je kolonizacija širnih delov sveta in s tem tudi dekolonizacija zajela le zahodnoevropske države od Velike Britanije do Portugalske. Le Nemčija, ki je svoje kolonije izgubila že do konca prve svetovne vojne, je lahko v svojem vzhodnem delu, NDR, pričala o nekakšni koloniji na področju sovjetske prevlade. Vsekakor je mogoče argumentirati, da je rusko-sovjetski imperij temeljil na neke vrste kolonialni ekspanziji v smeri proti Vzhodni Aziji, ki se je po letu 1944 obrnila proti Srednji Evropi. Vendar se zdi, da na področju sovjetske prevlade nikakor ni mogoče govoriti o tradicionalnih oblikah kolonizacije.

5. Z dekolonizacijo je povezan še nek drug problem, ki pa ne izhaja le iz nje same: relativizacija celotnega evropskega sistema vrednot. Evropska zavest je bila od pridobitev historizma dalje sposobna relativizirati samo sebe, sprejemati tuje kot drugačno, z lastno veljavo. To pa ni oviralo bolj ali manj etnocentrične, a tudi skoraj samodržne širitve zahodne civilizacije in modernizacije v vseh pojavnih oblikah. Kljub vsem težnjam, da bi v »divjih« ali naravnih ljudstvih odkrili ogledalo boljše družbene ureditve za reformo lastne ali celo razvili predstave o ogroženosti, češ da bo Evropo »povozil čas«, se je vendarle šele v zadnjih dveh ali treh desetletjih razvila relativizacija evropskih vrednot, ki zaobjema širše sloje prebivalstva. Po eni strani je to kritika evropskega pojmovanja napredka nasploh, ki temelji na spoznanju o omejenosti naravnih bogastev. Po spoznanju »meje rasti« (D. Meadows) prav ekološki modeli pospešeno iščejo izvenevropske vzore, ki se svojih naravnih danosti poslužujejo le znotraj meja njihove obnovljivosti. Evropa tako izgublja svoj normativni značaj vzgleda.

Poleg tega je na mesto evropskih ekspanzijskih pričakovanj kot del pravtako evropske »manifest destiny« stopila predstava o nekakšni splošni ogroženosti lastnih vrednot. Gotovo je zahodno bojazen pred Vzhodom, strah pred »azijskimi hordami« na tem mestu možno umestiti vsaj v hladno vojno. A to naj bi bil po uvodoma navedenih definicijah le evropski pojav. Prav s

²² Klasično: Rudolf von Albertini, Dekolonisation, Köln 1966.

prenehanjem hladne vojne so se takšne predstave o ogroženosti preselile na druge objekte. O »vračanju orientalskega vprašanja« Dan Diner govori še relativno trezno.²³ A nevarnost islamske ekspanzije in agresije je mogoče v populističnih medijih pogosto zaslediti ne le od Gadafija in Sadama Huseina dalje. Samuel Huntington se v svoji kritiki civilizacije verjetno navezuje na starejše predstave Oswalda Spenglerja in Arnolda Toynbeeja.²⁴ Pravtako je že dobrih dvajset let navzoča bojazen pred bodočo prevlado pacifiškega prostora v prihodnjem stoletju za razliko od dosedanjega, že stoletja trajajočega obdobja atlantske prevlade, ki ne reflektira le realnega premika svetovne proizvodnje, temveč nanjo vplivajo tudi starejše bojazni in fantazije o zatonu. V tej zvezi naj spomnimo, da se v današnji Rusiji, kjer se v zadnjih desetih letih močneje pojavljajo ideje o tem, kako naj bi »ruska duša« odrešila Evropo ali Zahod, navezujejo prav na predstave o dekadentnem Zahodu.²⁵

IV.

Nasilje in relativno upadajoči pomen Evrope sta temeljni ugotovitvi gornjega odstavka. Prav ta dva dejavnika sta bistveno pripomogla k temu, da je prišlo do edinstvenega evropskega integracijskega procesa tega stoletja. Poglejmo si najprej še enkrat vlogo, ki jo je igralo izkustvo nasilja: prav kot posledica prve svetovne vojne je prvič prišlo do socialno osnovanega evropskega gibanja – iz groze spričo vojnih žrtev in grozot. Evropsko gibanje v času po 1945 gotovo v enaki meri lahko razumemo tudi kot nauk druge svetovne vojne, kot ponovno rojstvo »iz duha upora« (Lipgens).²⁶ Naravnost »nikoli več vojne« ni prevladovala le pri pacifistih (ki so povsod le začasno igrali večjo vlogo),²⁷ temveč tudi v evropskih gibanjih. Naj spomnimo, da je imel nacionalsocialistični prodor, največja pripravljenost in uporaba nasilja v vojni možnost za uspeh le zato, ker je bila pripravljenost in sposobnost protinasilja vsaj v zahodnoevropskih demokracijah že dalj časa zelo nizka. »Appeasement« v svojih mnogovrstnih pojavnih oblikah gotovo ni bil v prvi vrsti igra evropske integracijske politike, temveč predstavlja način, ki bi Evropi ob upadajoči imperialni moči lahko zagotovil ravnovesje.

Evropska integracijska prizadevanja so na primer okrog leta 1900 od Caprivija preko cesarja Wilhelma II. do d'Estournella de Constanta temeljila na predstavah o ogroženosti – pred rumeno nevarnostjo kot mentalno konstrukcijo, pa vse do uvidenja naraščajočega pomenu svetovnega trga, ki ga obvladujejo ZDA. Po prvi svetovni vojni so se ti dejavniki še povečali. Prav krhkost celo najpomembnejšega evropskega gibanja takratnega časa, panevropskega gibanja grofa Coudenhove-Kalergija je povzročila, da niti ozemeljsko, niti gospodarsko ni moglo združiti stvarnih interesov držav.²⁸ Kakor je leta 1929 dejal kritik imperializma John A. Hobson: »A union in which two great European countries, Russia and Britain, were not participating, while another country in intimate cultural, economic, and political relation with the Western European nations, the United States of America, was excluded, cannot be deemed to have a footing in the world of political realities«. Z vidika realističnega in pragmatičnega Britanca je bila Evropa le utopična predstava: »If history could be wiped out, national fears and animosities ignored, racial, linguistic,

²³ Dan Diner, v: Die Zeit št. 1. september 1995, str. 54.

²⁴ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations?*, v: Foreign Affairs 27, št. 3 (1993), str. 22–49; prim. Edward Said, *Orientalism*, New York 1978 (tudi v nemščini: 1979). Svetovno zgodovinsko: Michael Geyer / Charles Bright, *World History in a Global Age*, v: American Historical Review 100, 1995, str. 1034–1050.

²⁵ Npr. Boris Groys, *Die Erfindung Rußlands*, München / Wien 1995: »Rusija išče svojo identiteto«, str. 19–36.

²⁶ Walter Lipgens, *Die Anfänge der europäischen Einigungspolitik 1945–1950*, I. del: 1945–1947, Stuttgart 1977.

²⁷ April Carter, *Peace Movements. International Protest and World Politics since 1945*, London / New York 1992; Larry S. Wittner, *One World or None. A History of the World Nuclear Disarmament Movements through 1953*, Stanford 1993.

²⁸ Rolf Italiaander, Richard N. Coudenhove-Kalergi. Begründer der Paneuropa-Bewegung, Freudenstadt 1969; veliko gradiva: Carl H. Pegg, *The Evolution of the European Idea 1914–1932*, Chapel Hill 1983; Heinz Gollwitzer, *Geschichte des weltpolitischen Denkens*, II. zv.: *Zeitalter des Imperialismus und der Weltkriege*, Göttingen 1982: »Evropeizem in svetovna politika«, str. 463–476; John A. Hobson, *The United States of Europe*, v: *The Nation*, vol. 129, št. 3356, 30. Oktober 1929, str. 484/5.

cultural, and religious differences disregarded, and some economic super-Mussolini given a free hand to put Europe on a really business footing, employing the best commercial brains and methods, the natural and human resources of Europe might achieve a productivity which, properly apportioned, could raise the national standard of life for the population up to at least as high a level as that of America«.

Po drugi svetovni vojni je bil za čas in obseg združevanja poleg »idealističnega« momenta, da bi prekinili začaran krog nasilja in protinasilja evropske meddržavne politike, ponovno odločilen dvojni pritisk od zunaj: v hladni vojni je Sovjetska zveza, »rdeča nevarnost«, po letu 1947/48 vse bolj postajala sovražni stereotip, kar je istočasno povzročilo nastanek nove meje v Evropi. Nov je bil tudi pritisk ZDA na evropsko združevanje: »to keep the Russians out and the Germans down«²⁹ je bilo vsaj začetno izhodišče, ki je v prvem primeru segalo še vse do osemdesetih let. Hkrati je bila to tudi zainteresiranost za evropski trg, ki se je prvič jasno izoblikoval po zaslugi Marshallovega načrta leta 1947. Gotovo so obstajali tudi enako usmerjeni in pravtako konstitutivni (zahodno)evropski vzgibi. A osebno bi delež ZDA prav pri postavljanju pomembnih kretnic evropske integracije ocenil kot zelo visok. »Druga svetovna vojna je zaključila, kar je prva napovedala: zaton Evrope«, se mi zdi pretirana teza François Fureta.³⁰ Na drugi strani pa je mogoče razpravljati o trditvi Wilfrieda Lotha, da je združevanje Zahodne Evrope v bistvu le plod evropskih iniciativ.³¹ V skladu s tem so odločilni vzgib prispevale zelo različno akcentuirane predstave o »tretji sili«, češ da naj bi med ZDA in področjem sovjetske prevlade ustvarili nekaj novega. Da so se Nemci (tudi Italijani) z integracijo hoteli in mogli povzpeti, je jasno, a tudi pri ostalih zahodnoevropskih državah je bila integracija sprva pomagalo, ki naj bi kompenziralo upad svetovnopoličnega pomena nekdanjih kolonialnih sil. O tem, v kolikšni meri je v francoskem dojemanju leta 1954/55 izguba Indokine sovpadala z nemškim sprejetjem rešitve Zahodnoevropske unije in NATO, bi bilo mogoče razpravljati. Že mogoče, da je bila pot do EGS v Parizu prosta že od oktobra 1956. A neuspeh sueške pustolovščine obeh zahodnoevropskih velesil je vendarle precej povečal možnosti podpisa in ratifikacije Rimskih sporazumov. Pravtako bi se dalo pokazati, da – če zaenkrat odmislimo francoski veto – je šel britanski pristop k ES z roko v roki z opustitvijo svetovnopoličnega udejstvovanja na področju »East of Suez«.

Vse, kar smo povedali doslej, hkrati orisuje okvir zahodnoevropske integracije, ki je tu ne moremo vsebinsko predstaviti. Naj povemo le, da s svojimi nadnacionalnimi potezami predstavlja nekaj novega v svetovni politiki, da je omogočila sinergične učinke med državami članicami ter da na ta način ni le nadomestila nacionalnih držav, temveč jih znova okrepila, kar je Alan Milward poudaril s svojo tezo o »the European rescue of the nation state«.³² Pravtako bi lahko dejali, da zahodnoevropska integracija, kakršno poznamo, vse do danes učinkuje kot magnet za širitev. Zdi se, da so predpogoji za evropsko združitev, ki jih navaja Hobson, na evropskem Zahodu v precejšnji meri izpolnjeni. Verjetno je, da je bila lahko ta oblika integracije tako uspešna prav zato, ker je bila ustanovljena v relativno razvitih državah. »Vzhodna Evropa mora torej postati Zahodna Evropa«, je Hagen Schulze³³ bolj normativno opredelil naloge oblikovanja v prihodnosti; analitični pojem pa to ni.

Zahodna Evropa se leta Vzhodne istočasno razlikuje po odsotnosti razvitih nacionalnih držav. Razmejenost notraj Evrope in razdor med Vzhodom in Zahodom, o katerem je bilo govora, sta deloma navzoča tudi pri stopnji izoblikovanosti nekega naroda, kar zadeva notranjo

²⁹ Navezovanje na britanski rek, češ da je naloga NATO: »to keep the Russians out, the Americans in and the Germans down«; okvirno na primer: John Lewis Gaddis, *Long Peace. Inquiries in the History of the Cold War*, New York / Oxford 1987.

³⁰ François Furet, *Das Ende der Illusion, Der Kommunismus im 20. Jahrhundert* (1995), München 1996, str. 459.

³¹ Wilfried Loth, *Der Weg nach Europa. Geschichte der europäischen Integration 1939–1957*, Göttingen 1990.

³² Alan S. Milward, *The European Rescue of the Nationstate*, London 1992; isti, *The Reconstruction of Western Europe 1945–1952*, London 1991.

³³ Hagen Schulze, *Die Wiederkehr Europas*, Berlin 1990, str. 50; ne le z vidika gradiva, temveč tudi po konceptiji nadčasovno pomembno: Hagen Schulze / Ina Ulrike Paul, *Europäische Geschichte. Quellen und Materialien*, München 1991.

homogenost, kot tudi zunanje meje. Še nekaj drugega je povezano s tem: hladne vojne v njeni dosednji obliki ni več in s tem odpade tudi predstava o ogroženosti z Vzhoda kot pomemben dejavnik pri zahodnoevropskem združevanju. Prav nemška nevarnost znotraj Evrope še vedno predstavlja miselni vzorec, ki izpričuje mentalno zakoreninjenost skozi več generacij, a ima sedaj v Zahodni kot tudi Vzhodni Evropi le zelo malo možnosti za mobilizacijo. Kljub temu je morda bilo in bo verjetno tudi v prihodnje prav vpenjanje Nemčije predstavljalo pomemben motiv za nadaljevanje integracijskih procesov, čeprav bi strah pred nemško prevlado v Evropi, t.j. novo porajanje srednjeevropskega vprašanja, lahko igral tudi dezintegrirajočo vlogo. Zainteresiranost ZDA za Evropo nasploh, kot tudi specifični ekonomski razlogi za znotrajevropsko integracijo in njeno širitev z Zahoda proti Vzhodu pa kljub vsemu obstajajo tudi po koncu sporov med Zahodom in Vzhodom. Pozitivna privlačnost je velika, negativni vpliv ogroženosti je odpadel.

Zahodnoevropsko integracijo je bilo mogoče vse do osemdesetih let razvijati, ne da bi se bilo potrebno ukvarjati z realnimi dogajanja in razvojem na Vzhodu – pa naj bo materialne ali mentalne narave. Skoraj vsi modeli gospodarskih, političnih, vojaških in kulturnih predstav o prihodnji Evropi tega še zdaj ne počno, če evropeizacijo pojmujejo kot proces modernizacije, ki jo je potrebno nadoknaditi, ali si jo v najboljšem primeru predstavljajo kot pospešen razvoj, ki poteka v koncentričnih krogih. Že vzhodnonemško izkustvo kaže, da prenos »normalnosti« Zahoda na Vzhod ni le neproblematično vprašanje časa in denarja. Mentalna nemška meja, ki se je oblikovala od konca štiridesetih let dalje, je vendarle razvila tolikšno zavest o samostojnosti, da se ne more brezpogojno zliti v nemško enotnost. »Ruska kultura poseduje izjemno občutljivost za nezadovoljstvo Zahoda s samim seboj, za hrepenenja in želje, ki v zahodnem političnem in kulturnem sistemu ne morejo najti potešitve – in vedno znova je ruska kultura ponudila samo sebe kot uresničitev teh zahodnih sanj«, priše Boris Groys.³⁴ Normalnost moderne se za tega avtorja, kar se tiče Rusije, glasi: »Biti zahodnjaški, saj je normalnost v naši moderni civilizaciji definirana s tehniko, gospodarstvom in pravnim sistemom, ki izvirajo iz Zahoda«. A ker je prav ta normalnost postala vprašljiva, za istega avtorja velja tudi: »S tem smo prišli do nove normalnosti – normalnosti brez norme, ko so dežele Zahodne Evrope izgubile svojo normativno vlogo in tudi ne vedo več, kje bi to izgubljeno normo lahko spet našle. Celo Združene države ne morejo izpolnjevati te normativne funkcije«.

»V Evropi se sočasno odvijata dva povsem različna procesa: na eni strani integracija utrjenih nacionalnih držav v neko novo ureditev, na drugi strani dezintegracija političnih zvez v številne nekonsolidirane nacionalne države z nejasnimi ozemeljskimi razmejitvami. Na Zahodu se odvija proces evolucije socialnih in političnih ureditev, univerzalizacije človekovih pravic in porajanja ustanov za vodenje in reševanje sporov na nadnacionalni ravni, na Vzhodu pa poteka proces devolucije socialne in politične ureditve, partikularizacije človekovih pravic po etničnih, verskih in jezikovnih kriterijih ter porajanja nacionalno-državnih institucij«, je pravilno ugotovil Rainer M. Lepsius.³⁵

Zgodovinopisje Evrope v tem stoletju lahko v treh rahlo pretiranih tezah opredelimo kot:

1. ustvarjanje zgodbe o uspehu zahodnoevropske integracije – toda potrebno jo je povezati z vprašanjem zgodovinskih okoliščin, kot tudi bodočega razvoja in končnosti virov. S tem pa je osnova dosedanjih integracijskih motivov tudi že modificirana.

2. pojmovanje prepada med Vzhodom in Zahodom kot normativno morda nezaželjenega, a dejansko prisotnega socialnega razdora. Gole recepcije obstoječega zahodnega modela od Vzhoda verjetno ne gre pričakovati, temveč je bolj verjetno, da bo prišlo do dialektičnega sovplivanja, ki tudi Vzhodu, ki se pod določenimi pogoji želi priključiti, nudi možnost, da vpliva na Zahod, ki se bo moral spremeniti prav kakor Vzhod. Vendar s sredstvi zgodovinske vede ni mogoče napovedati rezultatov.

³⁴ Groys, *Erfindung*, str. 10, 16.

³⁵ Rainer M. Lepsius, *Die Europäische Gemeinschaft und die Zukunft des Nationalstaats*, v: isti, *Demokratie in Deutschland. Ausgewählte Aufsätze*, Göttingen 1993, str. 254.

3. Stoletje evropskega nasilja hkrati priča o krhkosti napredka, ki ni bila enkrat za vselej presežena, temveč se iz Sarajeva leta 1914 v novi obliki vrača s Sarajevom 1992/96.³⁶ Raznovrstni razlogi za pojav teh nasilnih razmer še zdaleč niso v celoti poznani in zgodovinsko raziskani, verjetno pa tudi precej doslej že ugotovljenih vzrokov v sedanjosti še ni preseženih.

Prevedla Amalija Mergole

Zusammenfassung

Der Niedergang Europas in Zeichen der Gewalt: Das 20. Jahrhundert

Jost Dülffer

Ein politisch sinnvoller Europabegriff muss den Osten wie den Westen umfassen, also auch Russland/Sowjetunion als Gebiet abnehmender europäischer Dichte nach Asien hin einbeziehen.

Die europäische Geschichte im 20. Jahrhundert ist bestimmt durch einen sich nach verschiedenen Kriterien weiter nach Osten oder nach Westen verschiebenden Gegensatz politischer, ideologischer, militärischer, kultureller Art, der generell ein West-Ost-Gefälle markiert.

In zweiter Linie gibt es auch ein entsprechendes Nord-Süd-Gefälle, in dritter Hinsicht das Problem der Gestaltung Mitteleuropas: die deutsche Frage im weitesten Sinne.

Europa, im 19. Jahrhundert noch die Vormacht der Welt im Zeichen von Imperialismus und Kolonialismus, verliert trotz aller eindrucksvollen positiven Leistungen weltgeschichtlich immer mehr an Bedeutung. Fünf Faktoren sind dafür entscheidend:

1. Europa zerstörte sich selbst durch exzessive Gewalt. Signifikant dafür sind die beiden Weltkriege, die von Europa aus ihren Anfang nahmen und im Kern in Europa ausgetragen wurden. Das gilt mehr noch für den Ersten, als für den Zweiten Weltkrieg. Darüber hinaus gab es neuartige Gewaltverhältnisse bürgerkriegsähnlicher Art innerhalb der Staaten(gruppen) auch in Friedenszeiten. Der Kalte Krieg signalisierte nach aussen Kriegsvermeidung, könnte jedoch auf mentaler Ebene Gewaltverhältnisse unter dem Eindruck des atomaren Patts nur unterdrückt haben.

2. Die Geschichte Europas im 20. Jahrhundert wird zunehmend von dem Einfluss Nordamerikas, zumal der USA, bestimmt. Das gilt bereits für die Entscheidung des Ersten Weltkrieges in militärischer Hinsicht, setzt sich für den wirtschaftlichen Aufbau Europas nach dem Ersten Weltkrieg fort. In der Weltwirtschaftskrise ab 1929 isolierten sich die USA tatsächlich für ein Jahrzehnt mit der Folge der Gewalthäufung in NS-Deutschland. Der Zweite Weltkrieg wurde nach der Selbstbehauptung der Sowjetunion entscheidend durch amerikanisches Eingreifen gestaltet. Wie nach dem Ersten Weltkrieg der Völkerbund, so war auch die neue Weltorganisation Vereinte Nationen wesentlich US-amerikanischen Vorstellungen angepasst. Weitere Entwicklungen von der europäischen Integration bis zum Jugoslawien-Konflikt der Gegenwart unterstreichen die Bedeutung der USA im Prozess europäischer Einigung wie Konflikte.

3. Die ökonomische Vorherrschaft Europas nahm angesichts eines sich extensiv ausbreitenden Welthandels im 20. Jahrhundert ebenfalls tendenziell ab. Hier ist die Produktionskraft der USA schon vor dem Ersten Weltkrieg als führend anzusehen, welche sich in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts zu einer Qualität verstärkte, welche Nordamerika als einzige Weltmacht erscheinen liess, eine Entwicklung, die durch die ostasiatisch-pazifische Produktionsrevolution abgelöst wurde.

4. Europäische Kolonialherrschaft setzte bis zum Ersten Weltkrieg weite Teile Afrikas, Asiens und (indirekt) Lateinamerikas europäischer Durchdringung aus. Der Dekolonisierungsprozess wurde bereits durch den Ersten Weltkrieg gefördert und setzte nach dem Zweiten Weltkrieg in den späten fünfziger Jahren sich rapide fort. Nur unter der Bedingung des Rückzugs europäischer Kolonialmächte von überseeischen Interessen in nie gehabtem Ausmass ist auch die westeuropäische Einigung vorstellbar.

5. Europäische Expansion ging mit einem europäischen Ethnozentrismus einher, der durch vielfältige Elemente in Frage gestellt wurde. Dieser Prozess hatte seine Anfänge bereits während der Kolonialisierung, setzte sich aber verstärkt seit 1950er Jahren fort. Es geht dabei um die mentale Anerkennung unterschiedlicher

³⁶ Seveda je okvirne pogoje in povode obeh »Sarajev«, razumljenih kot metafora nasilja, potrebno analizirati na povsem različni način.

Kulturen neben der europäischen als gleichberechtigt und gleichwertig. Es handelt sich ferner um die Einsicht in die begrenzten Ressourcen der Erde, welche durch europäische Ausbeutung übernutzt zu werden drohen. Von daher setzt auch eine Relativierung europäischer Werte insgesamt gegenüber denen anderer Kulturen ein.

Europäische Geschichte im 20. Jahrhundert heisst also:

- eine Erfolgsgeschichte westeuropäischer Integration zu konstatieren, welche bei Endlichkeit der Ressourcen aber nicht linear fortgeschrieben werden kann,
- ein Ost-West-Gefälle anzuerkennen, welches das westeuropäische Modell nur in dialektischer Wechselwirkung mit osteuropäischen Ansätzen und Mentalitäten zu einer neuen Qualität bringen kann. Gewalt in unerhörtem Masse gehört zu den konstitutiven Faktoren aus Europa hervorgegangener Geschichte, welche auch in der Gegenwart nicht grundsätzlich überwunden sind. Die Zukunft bleibt offen.

MOHORJEVA DRUŽBA IZ CELOVCA

Na predstavništvu Mohorjeve založbe iz Celovca, v Ljubljani, Poljanska 97, ali po tel. 061/301-097 in faksu 061/1321-122 lahko iz bogate zakladnice knjig naročite tudi nekatere, posebej zanimive za zgodovinarje (prim. seznam v ZČ 3/1996, str. 444). Spomladi 1997 so izšle tudi naslednje tri nove knjige:

Janko ZERZER

Po koroških poteh. Kulturno-zgodovinski turistični vodnik

Ravnatelj dvojezične Višje šole za gospodarske poklice v Šentpetru v Rožu ter predsednik Krščanske kulturne zveze je v sedmih poteh opisal dvojezični del južne Koroške, osmo pa je posvetil zgodovinsko pomembnim krajem na severnem Koroškem. Delo je bogato dokumentirano in ilustrirano. – Cena: 2625 SIT.

Tamara GRIESSER-PEČAR

Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora

Slovensko-nemška zgodovinarica je uredila in z obširnimi opombami opremila zapiske, ki jih je v osmih letih svojega zapornišтва pod pritiskom znanih udbovskih preiskovalcev moral napisati ljubljanski pomožni škof dr. Lenič. Knjiga predstavlja pomemben dokument o slovenski zgodovini med drugo svetovno vojno in v desetletju po njej. – Cena: 4305 SIT.

Pričevanja. Graški zbornik

Čez sto slovenskih begunskih študentov se je jeseni 1945 lahko vpisalo na graško univerzo. Zbrani po pol stoletja so svoja pričevanja o vojni in mesecih po njej (skupaj s prispevkoma dveh britanskih strokovnjakov) izdali v knjižni obliki. – Cena: 2900 SIT.

Članom zgodovinskih društev založba nudi 10 % popusta na navedene cene.